

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

KNJIŽEVNA I KULTURNA BAŠTINA ŽIDOVA U JUGOISTOČNOJ EUROPI

*Jewish Literatures and Cultures in Southeastern Europe.
Experiences, Positions, Memories,*
ur. Renate Hansen-Kokoruš i Olaf Terpitz

Beč – Köln: Böhlau Verlag, 2021.

Zbornik *Jewish Literatures and Cultures in Southeastern Europe. Experiences, Positions, Memories* nastao je kao rezultat međunarodne konferencije održane na Sveučilištu u Grazu 16. – 17. rujna 2019. godine u organizaciji Instituta za slavističke studije i Centra za židovske studije na spomenutom sveučilištu. Riječima njegovih urednika cilj zbornika je otvoriti dijalog između židovskih studija, balkanskih studija te suvremenih teorija kulture i književnih teorija. Znanstvenici iz cijeloga svijeta, među kojima je i jedna zadarska predstavnica, svojim radovima osvjetljavaju raznolika i proturječna židovska iskustva na području jugoistočne Europe u razdoblju od 19. do 21. stoljeća, kao i raznolike forme i strategije u njihovoj reprezentaciji u književnosti, umjetnosti, povijesti i filozofiji. Zbornik je objavljen na engleskom jeziku.

Prostor jugoistočne Europe kroz povijest je pripadao različitim imperijama. Njihovim su se raspadom formirale nadnacionalne države, poput Jugoslavije, a potom i nacionalne države, kao što su Slovenija, Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Srbija, ali i Grčka, Bugarska, Rumunjska, Albanija i europski dio Turske. Na tom multikulturalnom prostoru kroz različita je razdoblja nastajala i bogata židovska kultura na hebrejskom, jidišu, latinu te nacionalnim jezicima zajednica u kojima su živjeli i djelovali. Ovoj heterogenoj regiji u dosadašnjim istraživanjima pristupalo se uglavnom iz perspektive historiografije, antropologije, kulturalnih studija i sociologije, dok su područja književnosti, jezika i kulturne produkcije još uvijek nedovoljno istražena. Tu svoje mjesto pronalazi ovaj zbornik čiji su autori pokušali odgovoriti na barem neka od važnih pitanja koja se tiču židov-

ske kulture na prostoru jugoistočne Europe: kako se židovski pisci pozicioniraju u višekulturalnom i višejezičnom književnom polju; kojim se temama bave i kako im pristupaju; kako definiraju svoj odnos prema pojmovima Europe i ideje o europskom; na koje načine se odvila tranzicija od predmoderne prema modernoj i postmodernoj; koja su zajednička, a koja razlikovna iskustva obrađena u djelima; kakav je utjecaj pojmova memorije i postmemorije u židovskoj literaturi jugoistočne Europe; iz kojeg položaja ne-židovski autori, poput Miljenka Jergovića ili Aleksandra Hemon, pišu o uvjetima u kojima su živjeli Židovi, itd.

Odgovore na neka od ovih pitanja zbornik nudi kroz pet cjelina: *Imperial Experiences*, *Entanglements and Encounters*, *Cultural Production in Modernity*, *Shoah*, *Contemporary Positions* te *Biographical Perspectives*.

Radovi unutar prve cjeline bave se židovskim iskustvom u različitim imperijalnim okruženjima na prostoru jugoistočne Europe s naglaskom na mnogostruke i ambivalentne interakcije i susrete. Rad Tamira Karkasona oslikava povijesne okolnosti koje su, u razdoblju židovskog prosvjetiteljstva u Osmanskom Carstvu, dovele do međusobnih utjecaja između židovskih intelektualaca Osmanskog Carstva, Austro-Ugar-

ske Monarhije te s teritorija pod talijanskom upravom. Karkason zastupa tezu kako je Austro-Ugarska Monarhija utjecala ne samo na sefardsko židovstvo u dijelovima jugoistočne Europe pod njenom upravom već i na dijelove koji su bili pod vlašću Osmanskog Carstva (kao što je Salona). Alessandro Grazi kroz analizu doprinosa Isacca Samuelea Reggia iz Gorice, jednog od najutjecajnijih židovskih intelektualaca s početka 19. stoljeća, časopisima *Strenna Israelitica* te *L'Aurora* zaključuje kako uobičajeni dvojni model (građani Italije / židovska vjera) nije primjenjiv na goričke Židove gdje bi prikladniji bio trojni model: građani Habsburške Monarhije / židovska vjera / talijanski jezik i kultura. Fani Gargova u svom radu prati prijateljstvo i intelektualnu suradnju glavnog sofijskog rabina Marcusa Ehrenpreisa i vodećih bugarskih pjesnika dvadesetog stoljeća Pancha Slaveykova i Mare Belcheve. Rad prati međusobnu razmjenu znanja, obogaćivanje i inspiraciju između dvije kulturne i religijske sfere te Ehrenpreisove poveznice s bugarskim književnim krugom okupljenim oko časopisa *Misal*. Prvu cjelinu zatvara rad Martina Stechaunera koji analizira kulturne i socijalne utjecaje najznačajnijih bečkih židovskih novina *El Koreo de Viena* čiji sadržaj otkriva bogati napredak sefardskih Židova jugoistočne Europe u

dominantno zapadnoeuropskom, a time i aškenaškom okružju.

Drugi dio zbornika posvećen je bogatoj kulturnoj proizvodnji u modernoj, uključujući kulturni, ideološki, jezični, filozofski, arhitektonski te umjetnički razvoj u kulturnim centrima poput Sarajeva, Beograda, Zagreba, Trsta itd. Damir Šabotić ispituje ideološke temelje na kojima su nastali časopisi *Židovska svijest* i *Jevrejski život* te njihovu ulogu u borbi bosanskih Židova u stvaranju kulturnog i nacionalnog identiteta između dva svjetska rata. Na primjerima Zagreba, Sigeta i Trsta Me-nachem Keren-Kratz pokazuje kako mali kulturni centri, stotinama kilometara udaljeni od veće židovske zajednice, ponekad mogu biti vodeći čimbenici promjene. Članak donosi iscrpan pregled židovske kulturne proizvodnje u ovim trima gradovima, od kulturnih krugova, časopisa pa do književnika koji su u njima stvarali. Sljedeća dva rada bave se sefardskim Židovima. Željka Oparnica prati sefardsko povijesno pismo iz perspektive složene pozicije sefardskih intelektualaca i razvoj sefardskih kulturnih, društvenih i političkih institucija na području Balkana, točnije u Bosni i Hercegovini i Srbiji od početka pa do tridesetih godina dvadesetog stoljeća. Rad Iskre Dobreve prati višejezičnost balkanskih Židova od šesnaestog do dvadesetog stoljeća. Suprot-

no uvriježenom stereotipu Dobrava donosi istraživanje o sefardskim ženama kao glavnim čuvaricama židovskošpanjolskog jezika na područjima istočnog Mediterana i Balkana. Tatjana Petzer bavi se radom srpskog avangardnog autora Stanislava Vinavera i utjecajima koje je na njega imao francuski filozof Henry Bergson. Kako i Vinaver i Bergson vuku korijene od poljskih Židova, Petzer se pita je li nova paradigma moderne, koju je razvio Vinaver, inspirirana židovstvom. Na koji način temi židovstva pristupaju nežidovski autori u svom je radu analizirala Renate Hansen-Kokoruš prateći impresivne književne likove sefardskog i aškenaškog porijekla u djelima Ive Andrića. Poseban naglasak je na djelima *Bife Titanic* te *Djeca*. Popraćen mnoštvom fotografija rad Mirjam Rajner oživljava sarajevski Veliki sefardski hram (*Il Kal Grandi*) izgrađen između 1926. i 1930. godine te opljačkan od strane nacista i lokalnih pljačkaša 1941. godine. Članak istražuje orijentalni te sefardski identitet navedene sinagoge, kao i političko okruženje koje je dovelo do odluke o njegovoj gradnji. Rajner ukazuje na arhitektonska i estetska rješenja pri gradnji hrama koja potječu iz kulturne sfere aškenaškog, njemačkog govornog područja, iako je hram izgrađen od strane sefardske zajednice. Posljednji rad druge cjeline predstavlja rad

„zaboravljene” židovske umjetnice Vjere Biller, koja djeluje u razdoblju između dva rata na prostoru Budimpešte, Berlina i Beograda, i specifični neobizantski stil u njenom opusu. Rad Mirjam E. Wilhelm također je popraćen fotografijama djela spomenute umjetnice.

Treća cjelina naslovljena Shoah okuplja radove koji temi pristupaju analizirajući reprezentacije holokausta u književnosti, stripu, filmu i spomeničkoj kulturi, poglavito kroz model postmemorije. Olga Ungar u svom članku prezentira neke od zaključaka do kojih je došla radom na svom istraživačkom projektu „Spomenici holokaustu u Vojvodini”, koji je započeo 2018. godine. Projekt je usmjeren na istraživanje poslijeratnog obilježavanja sjećanja na žrtve holokausta u Vojvodini od strane židovske, ali i šire zajednice. Sljedeća četiri rada posvećena su sjećanjima i reprezentacijama holokausta u književnosti i na filmu. Rebecca Krug interpretira likove nacističkih vojnika iz romana *Gec i Mayer* Davida Albaharija kao tipične predstavnike teze o banalnosti zla Hanne Arendt, dok se Eva Kowollik bavila motivom skrivene djece u filmu *Kad svane dan* Gorana Paskaljevića te romanu *Kuća sećanja i zaborava* Filipa Davida. Na pitanje kako je u suvremenoj srpskoj kulturi prikazan koncentracijski logor Sajmište pokušala je odgovoriti Sabina Gier-

gel koja u svom radu analizira književne (Albahari, David, Penevski, Niemann) i vizualne reprezentacije (strip i film) logora. I na koncu Maciej Czerwiński, analizirajući reprezentacije zla i krivnje u romanu *Ruta Tannenbaum* Miljenka Jergovića i pripovijetki *Bife Titanik* Ive Andrića, pokušava prikazati kako su ova pitanja obrađena u fikciji i pokušava ih protumačiti kao metonimije suočavanja s prošlošću u suvremenoj Hrvatskoj. Cjelinu zatvara rad Bojana Aleksova o Korčuli kao sigurnoj oazi za Židove usred Europe. Rad temeljen na pisanjima Csokora i Sacher-Masocha, kao i kasnijim povijesnim istraživanjima i svjedočenjima, oživljava mikrosvemir židovskog egzila na ovom hrvatskom otoku gdje su od 1933. pa nadalje stizali židovski emigranti – prvenstveno umjetnici i protivnici nacističkog režima.

Četvrta cjelina posvećena je suvremenim radovima i načinu na koji njihovi autori pristupaju temama holokausta, jezika, egzila, postmemorije itd. U fokusu Bettine Hofman rad je bosansko-američkog pisca Aleksandra Hemona i njegove knjige *Čovjek bez prošlosti* i *Projekt Lazarus*, dok se Giustina Selvelli bavila temama višejezičnosti, policentrizma i egzila u radu bugarskog scenarista i romanopisca Angela Wagensteina. Dijana Simić bavila se židovskom postmemorijom u djeli-

ma mađarsko-židovske spisateljice porijeklom iz Novog Sada Judite Šalgo. Simić je kroz iscrpnu analizu pokušala odgovoriti na pitanje do koje mjere književni rad Šalgo može biti smatran medijem kolektivnog pamćenja. Rad Davida Albaharija bio je još jednom tema ovog zbornika. Ovoga puta Goran Lazičić fokusirao se na njegov roman *Pijavice* čija se radnja odvija u posljednjim godinama vladavine Slobodana Miloševića. Rad traži intertekstualne veze između ovog romana i kabalističke tradicije. Veze između izraelskog pisca Aharona Appelfelda i hrvatske spisateljice Daše Drndić, s posebnim fokusom na temu jezika u njihovim djelima, u svom radu analizira Miranda Levanat-Peričić.

Kratka peta cjelina donosi pogled na biografije dvojice židovskih intelektualaca. Branko Ostajmer piše o životu Mavra Špicera. Prvenstveno poznat kao utemeljitelj espe-

ranta u Hrvatskoj, Ostajmer osvjetljava dosta nepoznat segment Špicera publicističkog rada, njegov pogled na Austro-Ugarsku Monarhiju i Hrvatsko-ugarsku uniju unutar nje. Yitzchak Kerem predstavio je pak život povjesničara, pisca i etnografa Albertosa Nara.

Na kraju zbornika nalaze se kratki životopisi autora čiji su radovi objavljeni u zborniku. Nada urednika je da će ovaj zbornik kao prostor međujezične, međukulturne i međuregionalne komunikacije i razmjene omogućiti i inspirirati nova istraživanja u prethodno spomenutom polju istraživanja. Iako se radi o području koje u posljednje vrijeme okupira interes znanstvenika, sve se svodi na pojedinačni interes te još uvijek ne postoji sistemski pristup ovoj tematici. Stoga je ovaj zbornik itekako dobrodošao i koristan priglog svima koji se zanimaju za ovu temu.

Valentina Mladen Perica